Concluzie

Impresii de ansamblu care decurg din studiul nostru. – *Caracterul esențialmente oriental al creştinismului*. – Materialele compozite care l-au edificat în Orient. – *Primul sincretism creştin*: doctrina mîntuirii. – Ce-i asigură superioritatea asupra realizărilor religioase analoge. – Instalarea sa pe teren elenic. – Consecințe: pătrunderea metafizicii greceşti în doctrină. – *Al doilea sincretism*: constituirea dogmaticii. – Opera alexandrinilor. – Realismul dogmelor pentru occidentali. – În ce fel sînt incapabili occidentalii să-l înțeleagă.

Să încercăm, aşadar, să ordonăm şi să rezumăm impresiile de ansamblu pe care ni le oferă –din punct de vedere istoric– aceste patru secole de viață religioasă, a căror evoluție tocmai am urmărit-o, spre a cugeta asupra cîtorva aspecte.

Creştinismul este o religie orientală prin originile sale şi prin caracteristicile sale fundamentale, şi, dacă ar fi rămas ceea ce a fost la început, ar fi avut mult mai puține şanse de a cuceri lumea occidentală decît ar fi avut religiile egiptencei Isis, frigiencei Cybele, Marea Mamă, cea a sirianului Adonis sau cea a persului Mithra. La rigoare, precum acestea de mai sus, ar fi putut seduce unii oameni ale căror dispoziții naturale ar fi corespuns tendințelor acelor religii, sau pe care hazardul i-ar fi împins către convertire. Cel mult, întocmai precum organizația religioasă pe care tocmai am amintit-o, ar fi putut pretinde să constituie bisericuțe şi să ilumineze grupuri restrînse de inițiați. Nici astfel însă, nu ar fi putut aspira la un succes mediocru decît după ce ar fi suferit, în mediile sincretiste ale *diasporei*, această primă transpoziție a cărei onoare se obişnuieşte a o raporta la sfîntul Paul şi care, am spus deja, se datoreşte mai degrabă primei Biserici din Antiohia, anterioară acestuia. Aşa cum decurge din inițiativa lui Isus şi a celor doisprezece, creştinismul nu ar fi supraviețuit în afara mediilor pur evreieşti deoarece, ca doctrină, nu avea sens decît pentru acestea, constituind pur şi simplu o reprezentare particulară a mesianismului israelit. Ca grupare religioasă, nu era decît o sectă evreiască la marginea ortodoxiei, aşa cum şi-o reprezentau Templul din Ierusalim şi Sinagoga iudee.

BDD-B621-15 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:54 UTC)

Aşadar, aceasta este o religie care s-a edificat pe un fond evreiesc, *cu materiale destul de diferite, dar la fel de orientale*, în cea mai mare parte greceşti, desigur, dar pentru o altă parte, asiate, siriene, mesopotamiene şi egiptene. La sfîrşitul secolului I ea ne apare ca unul dintre acele *misterii* sincretiste pe care lumea orientală le-a produs sub mai multe tipuri spre a-şi satisface nevoia de mîntuire, de viaţă veşnică şi fericită, dincolo de mizeriile şi mediocrităţile existenţei terestre. Superioritatea sa asupra congenerilor ţine de două trăsături esenţiale: originea sa evreiască a pus-o la adăpost de compromisuri stînjenitoare cu legendele mitologice dubioase care şochează sufletele delicate, iar realitatea umană a „Domnului" ei, glorificarea acestuia solid atestată, dau afirmaţiilor ei un soi de certitudine şi o precizie incomparabile. Ea este mai bogată şi mai simplă decît alte religii ale mîntuirii. Intoleranţa sa –încă o trăsătură evreiască– o fereşte de amestecurile în care esenţa sa primă s-ar fi alterat, dar nu îi interzice împrumuturile discrete şi uşor asimilabile. Poate lua, şi ia de peste tot, fără a da mai nimic. Totuşi, oricît de originală ar părea –prin această trăsătură şi, într-o oarecare măsură, prin ajustările pe care le face cu elementele împrumutate– ea nu este singură în genul ei, şi răspunde unor aspiraţii ale unui timp şi ale unui loc pe care nu şi le-a realizat decît prin ea.

Prin intermediul *diasporei* evreieşti, iat-o instalată pe teren elenistic, unde profită de propaganda Sinogagii şi o absoarbe. Deodată, însă, se află faţă în faţă cu gîndirea grecească. De acest contact şi de rezultatul său va depinde viitorul ei. Pentru început, ea putea, fără vreun neajuns, să se opună *gnozei*, ştiinţa sa divină revelată, vanei *înţelepciuni a lumii*, care este *nebunie înaintea* lui Dumnezeu. Putea chiar să-şi proclame disprețul pentru filosofie şi să nu abandoneze niciciînd această poziţie, pentru că era inevitabil şi indispensabil ca o sectă pietistă să ia mai întîi această atitudine, pentru a afirma limpede că ea se situează în afara şi deasupra acestei lumi, că ea n-ar putea fi prejudiciată şi nici ştirbită prin nici un efort al reflecţiei umane. Nu este mai puţin adevărat că dacă ar fi persistat în această atitudine de faţadă, dacă nu ar fi tolerat cu nici un chip ca înţelepţii veacului –veniţi la ea din simpatie mistică– să-i aducă obiceiurile lor de reflecţie şi metoda lor dialectică, *dogmata* lor esenţiale şi pasiunea lor pentru

BDD-B621-15 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:54 UTC)

speculația metafizică, ea nu ar fi putut ieşi din mediile care au primit-o la început. Ar fi trăit şi ar fi încheiat –de destulă vreme încît să nu mai fie decît un capitol din cărțile erudiților– ca o religie de exaltați, de disperați şi de calici.

Din fericire pentru ea, însăşi rigoarea principiilor sale exclusiviste o va asigura împotriva pericolului de compromis. Încă din secolul al II-lea ea se deschide dezabuzaților filosofiei profane. Rămaşi funciarmente filosofi fără a o şti, ataşați prin toate fibrele ființei lor intime de pasiunea metafizică, aceştia considerară aproape instinctive afirmațiile esențiale ale gnozei sale ca pe nişte teme de meditație şi de speculație. Ar fi vrut ca ea să fie –şi prin ei chiar a devenit– o filosofie, filosofia perfectă, care culegea ce este mai bun din teodicee, din etică şi tot ce este esențial în cosmologia elenică. Aceste noi achiziții nu excludeau altele, pe cele vechi care decurgeau din misteriile Orientului şi care se încorporaseră atît de bine încît păreau a-i fi constituit dintotdeauna carnea şi sîngele. Dimpotrivă, o exegeză subtilă, în care metafora şi simbolul țineau locul rațiunilor pozitive, le armoniza pe unele cu celelalte şi, în vreme ce *doctrina de lapte* continua să alimenteze în tihnă pe cei simpli, *doctrina de spirit* ilumina pe cei înțelepți cu o limpezime tot mai radioasă. În felul acesta, visul mesianic al lui Isus, conceput în orizontul lui Israel, lărgit apoi ca mister al mîntuirii universale, devenea religia grandioasă în care fuziona tot ceea ce era viu în religia misticii orientale şi în speculația rațională greacă.

Acest travaliu ai cărui mari truditori au fost alexandrinii şi Origenes, arhitectul principal în secolul al III-lea, nu s-a desfăşurat fără dificultăți şi fără îndelungate tatonări între soluțiile extreme ale problemelor delicate. Cu un remarcabil simț al posibilului şi al utilului, credința mediocră şi, în fond, stăpînă suverană a simbolului ei îndepărtă treptat exagerările, reduse contrastele, consolidă formulele în care îşi găsea satisfacția nevoilor ei teologice. Au existat crize dure, îngrijorătoare abateri, lupte jalnice şi scandaloase, dar nimic din toate acestea nu a fost îndeajuns pentru a încorseta avîntul creştinismului, deoarece devenise nucleul în jurul căruia se cristaliza întreaga viață, întreaga pasiune religioasă fecundă, pentru că de aceea era Biserică, adică o organizație şi o disciplină –un guvernămînt.

BDD-B621-15 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:54 UTC)

La sfîrşitul secolului al IV-lea, creştinismul nu intrase încă în deplina serenitate a ortodoxiei, dar era în posesia întregii sale dogmatici, sprijinindu-se solid pe cadre liturgice bine întemeiate şi, în mod virtual, era stăpînul lumii romane. În realitate, în ceea ce priveşte doctrina propriu-zisă, el culegea roadele a trei sute de ani de dezbateri orientale. Credinţele sale fundamentale, exprimate în formule îndelung discutate şi, de altfel, încă nefixate, ofereau spiritului oamenilor Orientului un sens mai mult sau mai puţin clar şi mai mult sau mai puţin profund, conform gradului de cultură al fiecăruia; un sens corespunzînd unei idei sau unui sentiment, însă mereu un sens *real*. Mereu a fost astfel în diferitele etape ale evoluţiei sale; acelaşi control permanent al gîndurilor şi al sentimentelor credincioşilor a determinat sensul şi a fixat rezultatele, chiar şi pe ale evoluţiei înseşi. Născută dintr-un anumit mediu şi pentru acesta, dogmatica creştină, însă, trebuia în mod necesar să rămînă obscură pentru oamenii pe care formaţia lor intelectuală şi sensibilitatea, dispoziţiile lor naturale şi deprinderile lor spirituale îi făceau străini acestui mediu. Acesta era întocmai cazul occidentalilor, la care, cu toate acestea, o soartă favorabilă era rezervată Bisericii creştine.

Aceşti occidentali, nu deţineau toate achiziţiile culturii orientale şi nu cunoşteau gîndirea elenică decît prin intermediul unor adaptări incomplete şi infidele. Un număr foarte mic dintre ei, printr-o bună învăţare a limbii greceşti şi în urma unei lungi şederi în Orient, îşi putea face o idee aproximativă asupra mentalităţii greceşti. Ceilalţi, adică masa, nu ajungea – la nivelul celei mai cultivate părţi a ei– decît la o înţelegere aproximativă şi grosieră, iar imensa majoritate a oamenilor nu avea habar nici de cea mai mică idee din mintea unui oriental. Limba însăşi a acestor oameni, latina, nu deţinea cuvintele care ar fi fost necesare pentru a exprima cu exactitate nuanţele limbii greceşti. Formulele traduse, sau, mai curînd, aproape adaptate la formele limbajului lor, li se păreau ca nişte afirmaţii rigide, lipsite fiind de ajutorul discuţiilor lămuritoare care le precizaseră şi fixaseră treptat. Nu puteau decît să le priceapă aproximativ sau să le accepte fără a şi le explica. De aceea se poate spune fără a comite un paradox că, începînd din antichitate, occidentalii nu au înţeles niciodată cu adevărat dogmele

BDD-B621-15 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:54 UTC)

creştine, că nu le-au înţeles mai mult nici de atunci, iar religia pe care prin propriul efort au construit-o a fost altceva, în spirit şi în esenţă, decît creştinismul oriental. Altceva, care decurge în mod esenţial din propriul lor fond, în acord cu propriile lor sentimente şi turnată în forme prea nepotrivite pentru a o conţine. *Riguros vorbind, occidentalii nu au fost creştini niciodată*.

BDD-B621-15 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:54 UTC)